

EUROPSKI GLASNIK

Europski glasnik, Godište XX., br. 20., Zagreb 2015.

Uredništvo

Marija Bašić, Tea Benčić Rimay, Sanjin Dragojević, Srećko Horvat,
Dražen Katunarić (gl. urednik), Dubravka Kisić, Žarko Paić
(zamjenik gl. urednika), Hrvoje Pejaković, Andriana Škunca, Tatjana Tarbuk

Nakladnik

Hrvatsko društvo pisaca

Za izdavača

Nikola Petković

Redakcija

Basaričekova 24, 10000 Zagreb

Tel.: (+385 1) 48 76 463

Fax: (+385 1) 48 70 183

e-mail: ured@hrvatskodrustvopisaca.hr

internet: www.hrvatskodrustvopisaca.hr

Francusko izdanje

Le Messenger européen 1987.–1996.

Gallimard, Paris

Glavni urednik: Alain Finkielkraut

Naslovna stranica: »Crtaona«

Lektura i korektura: Dražena Šola Vrbanek

Grafička obrada teksta: Krešo Turčinović

Tisak: »Grafocentar«, Zagreb

Časopis izlazi jednom godišnje

Cijena primjerka 139 kn

Tiskano u Hrvatskoj 2015.

ISSN 1331-0232

*Časopis je tiskan zahvaljujući potpori Ministarstva kulture Republike Hrvatske i
Ureda za obrazovanje, kulturu i sport Grada Zagreba.*

Sadržaj

DRAŽEN KATUNARIĆ: <i>Dekonstrukcija Europe</i> – uz jubilarni, dvadeseti broj [uvodnik]	7
ABDENNOUR BIDAR: <i>Otvoreno pismo muslimanskom svijetu</i>	13
GÉRARD ADAM: <i>O postojanju Bog(ov)a u tramvaju 56</i>	19
ALIDA BREMER: <i>Mislim li na Europu, mislim na Shakespeareov sonet 66</i>	25
DIMITRIJE POPOVIĆ: <i>Ekstaza svete Terezije</i>	35
HORACIO QUIROGA: <i>Doba ljubavi</i>	41
DARIJA ŽILIĆ: <i>Chicago</i>	59

DOSSIER: ORIJENTALIZAM

BORIS HAVEL: <i>Orijentalistika unplugged</i>	67
BERNARD LEWIS: <i>Europa i islam</i>	79
SEAD ALIĆ: <i>Islam i Europa</i>	117
MARIJAN CIPRA: <i>Put grčke filozofije od Edese (484.) do Toleda (1150.)</i>	133
FOUAD A. AJAMI: <i>Kako su postali stranci. Muslimani, Židovi i drugo lice 1492. godine</i>	141
JACQUES ELLUL: <i>Utjecaj islama</i>	173
MAJID KHADDURI: <i>Doktrina džihada</i>	189
CHUCK MORSE: <i>Naklonost prema nacistima: Zagovornici Trećeg Reicha na Bliskom istoku</i>	203

KLAUS-MICHAEL MALLMANN: <i>Smrt velikog muftije</i>	219
EDWARD W. SAID: <i>Palestinsko pitanje</i>	229
ÉLIE BARNAVI: <i>Danas, ili možda nikad</i>	241
DENIS CHARBIT: <i>Izrael i njegovi paradoksi</i>	257
RONY BRAUMAN / ALAIN FINKIELKRAUT: <i>Nesloga. Izrael-Palestina, Židovi, Francuska</i> [razgovori s Elisabeth Lévy]	279
ANNE-MARIE DELCAMBRE: <i>Privlačnost muslimanskog raja za mučenike islama</i>	313
FARIS NANIĆ: <i>Ontološki nesporazum</i>	317
ANNE-MARIE DELCAMBRE: <i>Vidljivost žene u islamu: problem vela</i>	327
ENES KARIĆ: <i>Muslimani, kršćani i Židovi danas – susjedstvo u doba globalizacije</i>	333
BOUALEM SANSAL: <i>Otišao sam u Jeruzalem... i vratio se obogaćen i sretan</i>	353

Orijentalizam u književnosti

BOUALEM SANSAL: <i>2084. Kraj svijeta</i>	357
AMOS OZ: <i>Priča o ljubavi i tmini</i>	373
ALBERT CAMUS: <i>Protivnikovi razlozi</i>	383
MARK TWAIN: <i>Naivčine na putovanju ili novo hodočašće</i>	385
FRANÇOIS-RENÉ DE CHATEAUBRIAND: <i>Od Pariza do Jeruzalema</i>	389

PUSTINJA

CHARLOTTE DE MONTIGNY: <i>Pustinja, protuteža napretku</i>	397
ODETTE DE PUIGAUDEAU: <i>Aratan usred pješčanog oceana...</i> [414]; ROGER MUNIER: <i>Dine imaju nešto poput puti...</i> [415]; MALEK CHEBEL: <i>Dina</i> [417]; JEAN BAUDRILLARD: <i>Geološka superprodukcija</i> [419]; PIERRE LOTI: »Čovjek bi pomislio, to su nagomilana čudovišta...« [420]; JEAN-MARIE GUSTAVE LE CLEZIO: <i>Tbeila, Stijena</i> [420]; ROGER CAIL- LOIS: <i>Pustinjska ruža</i> [424]	

Orientalistika unplugged

BORIS HAVEL*

Napredak znanosti na svakom području s kojim se većina ljudi na Zapadu (a i drugdje) susreće ne samo da je općepoznat, općeprihvaćen i već desetljećima se podrazumijeva nego je mnogima postao i zabrinjavajući. Apokaliptična predviđanja o tome kako će roboti ovladati ljudima, kako će digitalizacija posvema zatrti privatnost ili kako će superlijekovi izazvati nastanak superbakterije danas nisu samo teme znanstvenofantastičnih filmova. Sve je više onih koji u bližoj budućnosti očekuju upravo takav razvoj događaja. Istina, među njima je dosta paranoičnih, ali to ne objašnjava srž fenomena. Znanje se jednostavno prebrzo prikuplja i procesuirá. Čovjek ovladava spoznajama kojima ni moralno a ni, kako bi Darwinovi sljedbenici rekli, »evolucijski« nije dorastao. Optimistični pogled na znanost, kakav je vladao do prije nekoliko desetljeća, danas više nije tako rasprostranjen. Ne tako davno očekivalo se da će upravo razvoj znanosti i obrazovanja riješiti globalne probleme, poput gladi, siromaštva ili epidemija; da će se društva transformirati iz različitih represivnih sustava u demokracije i da više neće biti rata. I doista, znanost jest pridonijela suzbijanju epidemija, gotovo potpunom iskorjenjivanju nekih bolesti te sigurnom liječenju drugih. No pojavljuju se pandemije i nove, katkad gore bolesti, za koje još nema lijeka. A cjepiva? Mnogi se pitaju jesu li više zaslužna za iskorjenjivanje starih patoloških stanja ili za nastanak novih? Moć oružja koja je čovjek zahvaljujući napretku znanosti stvorio je tolika da bi gotovo u trenutku mogla uništiti planet. Katkad se čini da bi zaustavljanje znanosti na neko vrijeme, dok se svijet ne nauči nositi

* Doktorirao je na Fakultetu političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu na temi *Religijski aspekt arapsko-izraelskog sukoba*. Na Hebrejskom sveučilištu u Jeruzalemu u Izraelu magistrirao je komparativnu religiju. Objavio je više desetaka znanstvenih i stručnih članaka vezanih uz bliskoistočne teme u Hrvatskoj, SAD-u, Švedskoj i Danskoj. Autor je knjiga *Arapsko-izraelski sukob: religija, politika i povijest Svete zemlje* i *Pregled povijesti Izraela: od Abrahama do moderne Države*.

s razinom na kojoj je ona danas, obnovilo optimizam više od njezina neprestanog progressa. No takvo je zaustavljanje nezamislivo.

Ili nije?

One koji na napredovanje znanosti gledaju pesimistično mogla bi obradovati vijest kako ipak postoji primjer njezina nazadovanja. I ne, to nije primjer iz mračnoga srednjeg vijeka. Nema veze s inkvizicijom. Mraka i religije u tome ima, ali ne onako kako i kada bi čovjek očekivao. Nazadovanje se zbilo u drugoj polovici 20. stoljeća, posred demokratskoga zapadnoga i sekularnog svijeta. Glavni akter su obrazovne institucije. Područje znanosti koje je nazadovanje pogodilo je orijentalistika.

* * *

Orijentalistika, kako sama riječ govori, odnosi se na znanstveno izučavanje Istoka, i to ponajprije Bliskoga. Glavni predmet istraživanja je islam kao najrasprostranjenija bliskoistočna religija oko koje se razvila snažna civilizacija prisutna u svakom vidu osobnoga i društvenog života. Drugi važan predmet istraživanja je Izrael i judaizam, kao i različite autohtone kršćanske zajednice (Maroniti, Aramejci, Kaldejci, Kopti), te na kraju manje vjerske i nacionalne skupine, poput Druza, Kurda, Jezida ili zoroastrijanaca. Izučavanje njihove međusobne interakcije, naravno, također spada u orijentalistiku. Zato je orijentalistika bogata i složena znanost, nužno multidisciplinarna i interdisciplinarna. Ona uključuje gotovo sva polja područja humanističkih i društvenih znanosti: povijest, zemljopis, arheologiju, teologiju, filozofiju, epistemologiju, aksiologiju, filologiju, antropologiju, etnologiju, sociologiju, politologiju, pravo, ekonomiju, umjetnost... Gotovo da nema sfere kreativnog izražaja i izričaja koja u nekom jedinstvenom obliku nije prisutna na Orijentu i kao takva zanimljiva Okcidentu. Neke bitne značajke mnogih današnjih civilizacija ondje su poniknule; sam korijen judeokršćanske civilizacije čvrsto je usađen u drevni Izrael. Taj egzotični komad zemlje, dio koje su mnogi smatrali »svetom«, od pamtivijeka je privlačio pozornost ponajprije zbog pridavane joj religijske važnosti. Švicarski filolog i orijentalist Hermann Brunnhofer (1841.-1916.) smatrao je da je upravo religioznost na obrazovanom Zapadu predstavljala naj snažniji poticaj za proučavanje Istoka. Ono što je pod okriljem reformacije započelo kao izučavanje biblijskih tema, do 19. se stoljeća razmahalo u znanost koja je na području arheologije, religiologije i filologije uključivala istraživanje ne samo semitskih nego i drugih istočnjačkih civilizacija, među kojima valja izdvojiti perzijsku i tursku. Orijenta-

listi Joseph von Hammer-Purgstall (1774.-1856.), Sir William Muir (1819.-1905.), Joseph Ernest Renan (1823.-1892.), Theodor Nöldeke (1836.-1930.), Julius Wellhausen (1844.-1918.), Ignaz Goldziher (1850.-1921.), William St. Clair Tisdall (1859.-1928.), Christiaan Snouck Hurgronje (1857.-1936.), Louis Massignon (1883.-1962.) i drugi ostavili su iza sebe goleme znanstvene opuse, a neka od njihovih istraživanja do danas su ostala nenadmašena.

Osobito zanimanje za Orijent pokazivali su Europljani. Između grčke i hebrejske misli postojalo je jasno suparništvo barem od trećega stoljeća prije Krista. Grci, premda uvjereni u vlastitu civilizacijsku superiornost, prepoznali su potrebu upoznavanja sa židovskom misli, pa je nedugo nakon što je Aleksandar Veliki pokorio goleme dijelove Orijenta, Biblija prevedena na grčki i pohranjena u Aleksandrijsku knjižnicu. Rimski povjesničari, poput Tacita i Svetonija, upravo su Orijentu dali posebna mjesta u svojim ljetopisima; doduše, ne baš laskava, ali svejednako posebna. Orijent ih je ozlovoljio nelogičnim odupiranjem helenizmu i neshvatljivim mesijanskim očekivanjima, zbog kojih je *Pax Romana* uvijek bila latentno ugrožena. Josipa ben Matatiju posvojila je carska obitelj Flavijevaca i dala mu u zadaću pisanje povijesti, a on ih nije iznevjerio. Tako su nastala djela Josipa Flavija, koja, uz ona Filona Aleksandrijskoga, daju najopsežniji opis Svete zemlje iz vremena potkraj razdoblja Drugoga hrama i konteksta u kojemu se rodilo kršćanstvo. Sveta Helena, majka cara Konstantina, otvorila je Orijent za hodočašća i arheološka iskapanja koja traju do danas. Islamska osvajanja na trenutak su prekinula interakciju Starog kontinenta s Istokom, no s križarskim ratovima ta je interakcija obnovljena i intenzivirana. Orijent od tada postaje predmet kombinirane vjerske i avanturističke znatiželje. Zapadnjaci su upirali pogled prema Orijentu – orijentirali se – u potrazi za otkupljenjem grijeha, obnovom duha, obranom vjere i stjecanjem slave. S Orijenta su, iz islamskog svijeta, u Europu stigli mnogi tekstovi grčkih filozofa. S Orijenta su stigli ljetopisi Ibn Khalduna, jednoga od utemeljitelja moderne historiografije. S Orijenta su, bježeći pred islamskim osvajanjima, u Europu stigli i mnogi istočni kršćani, sa sobom donijeli Bibliju na hebrejskom i grčkom izvorniku, te tako pridonijeli obnovi apostolske vjere. Orijent je s vremenom u očima Europljana percipiran kao egzotično mjesto, i privlačno i odbojno, puno mističnih čari i nepredvidivih opasnosti. S pojavom koncepta »plemenitog divljaka« zazor je ustupio mjesto divljenju. Romantizirani putopisi iz ranoga 19. stoljeća, poput Byronova ili Chateaubriandova, raspalili su maštu zapadnjačkih čitatelja.

Nešto kasniji Twainov putopis *Naivčine na putovanju* iskače iz toga žanra zbog istančanog cinizma s kojim pisac prizemljuje ushićena očekivanja čitatelja rekapitulacijom grube stvarnosti koja je putem zgražavala hodočasnike. No romantičnost je bila žilava. Lawrence od Arabije udahnuo joj je novi život i osovio na *Sedam stupova mudrosti*. Potom je Orijent postao objekt europskih imperijalnih želja i evangelizacijskih ambicija te subjekt diplomatskih, ratnih i političkih spletki; romantizam i cinizam zasjenio je aktivizam. S pojavom suvremenih sredstava komunikacije i informacije, Orijent gledan s Okcidenta izgubio je dio šarma i mističnosti. Iz mjesta iz mašte koje doista postoji – poput Alisine Zemlje čudesa, Oza ili Nigdjezemske, do kojih se može doploviti brodom – postao je dio zemljopisa, interesa i statistike. Neposredna, gotovo svakodnevna relevantnost činjenice da Orijent doista postoji »tamo negdje«, za Zapad a potom i za prosječnog zapadnjaka tijekom 20. i 21. stoljeća ubrzano je rasla. Naslage percepcija prikupljane tijekom stoljeća, religijska uvjerenja, predrasude, prosudbe i mašta, interakcija s Orijentom kao svačijom poželjnom udavačom ili barem saveznikom, te na kraju uzbuna i sumnjičavost prema Orijentu kao izvoru sigurnosnih nevolja, učinili su da zapadnjak o Orijentu ima snažan stav čak i ako nema neko osobito znanje.

* * *

Osobito znanje, ipak, nije bilo rijetkost. Do početka kolonijalnog zanimanja Zapada za Orijent, Zapad je već razvio metode kritičkog analiziranja, propitivanja i reevaluiranja, kako sebe tako i svega oko sebe. Jesu li te metode, koje već možemo nazvati znanstvenima u punom smislu riječi, nastale tijekom renesanse, reformacije ili prosvjetiteljstva, o tome se dade raspravljati. No kad je Orijent postao predmet povećanoga – pa i kolonijalnog – zanimanja Zapada, načelno u 19. stoljeću, te su metode bile spremne za primjenu na tim djevičanskim, neistraženim područjima. Kreativni su umovi otputovali na Orijent, krstarili Svetom zemljom, otkrili *gnizu* u Kairu, studirali na al-Azharu, pa se vratili u Europu i pridonijeli otvaranju orijentalističkih studija na uglednim sveučilištima. Bilo je to razdoblje kad je u društvenim i humanističkim znanostima bilo malo cenzure i nimalo autocenzure. Nije bilo ni političke korektnosti, pa se metodološka korektnost lako nametala kao najvažniji kriterij. Metodološki razumno i metodološki nerazumno natjecalo se na slobodnom tržištu ideja, a razum je redovito nadvladavao nerazum, premda je katkad, ali rijetko, borba bila oštra a ishod na trenutke nesiguran. Pravila igre bila su jasna, sudački kriteriji njima sukladni.

A onda je gotovo u hipu čitava paradigma proučavanja Orijenta metamorfirala u nešto sasvim drugo. Nadmetanje se iz znanstvenoga i neznanstvenoga prometnulo u dvoboj između legitimnoga i nelegitimnoga. Pravila su postala nedorečena, a sudački kriteriji hiroviti. Pobjednik takva nadmetanja bio je unaprijed zadan: bilo je to legitimno znanje. S naglaskom na »legitimno«, a ne na »znanje«. Legitimno je moglo pobijediti i u koaliciji s nerazumom, ali je diskursom morao dominirati jedan novi koncept: tolerantnost. I ne bilo kakva, nego jednosmjerna tolerantnost, ona koju Zapad ispruža prema Istoku, pri čemu je uloga Zapada da njeguje samorefleksiju, samokritičnost i da se posiplje pepelom, a uloga Orijenta da mu ga isporučuje. Nema puno dvojbe oko toga koji je događaj obilježio prekretnicu.

* * *

Kad je Edward Said 1978. objavio svoj glasoviti pamflet *Orientalizam*, izbor trenutka nije mogao biti bolje pogođen. Zapad je uvelike bio politički diskreditiran, ideološki konfuzan, moralno srozan i identitetski ispražnjen. Sustigla ga je kolonijalna prošlost, rasizam, totalitarizmi, Holokaust. Kako je civilizacija koja je sebe smatrala superiornom mogla iznjedrati takve gnjusnosti? Upražnjeno mjesto koje su iza sebe ostavili tradicionalni autoriteti – izdvojimo Crkvu i akademiju – ispunili su mladahnj, nadobudni buntovnici. Udruge civilnog društva, lijevo-liberalni aktivisti i nedoškolorani anarhisti nametnuli su se kao mjerodavni tumači prošlosti, sadašnjosti i budućnosti, a metoda tumačenja bila je kombinacija mazohističke samokritičnosti prema vlastitoj civilizaciji i opsežnog neznanja o gotovo svakoj drugoj. Zapad je osvojila ideologija površnosti artikulirana floskulama. Tko od nas barem nakratko nije uzvikivao: »Make love, not War« i pjevao »Give Peace a Chance«? Oni malo predaniji istetovirali su Che Guevaru na junačkoj desnici. Kolonijalizam i imperijalizam bili su epitomi svega svjetskog zla, a njihov navodni izvor Zapad. *Arhipelag Gulag* nije zaplijenio pozornost srednjostrujaške kulture, a pogotovo nije Sartreova romana s Crvenim Kmerima. Društva nedavno oslobođena od kolonijalnoga zapadnjačkog jarma su *ipso facto* dobila status kritici nedodirljivih miljenika. Komunistički režimi, i tako u sukobu sa Zapadom, prepoznali su duh vremena pa su samo uskočili u vlak. Dobro, u lokomotivu.

Orientalistika je pala kao najlogičniji trofejni plijen toga trenda. Said, palestinski kršćanin, profesor engleskog jezika i književnosti (ali na američkom sveučilištu), upustio se u ambicioznu avanturu

objašnjavanja kako izučavanje Orijenta – odnosno, da budemo sasvim jasni, islama – s pozicija Okcidenta zapravo predstavlja novi oblik kolonijalizma. To što je Said, kad je riječ o većini orijentalističkih tema, pa i onoj možda najvažnijoj, a to je povijest, bio neuk, malo je kome krajem 1970-ih zasmetalo i malo kome smeta danas. Besmislice, poput one da je islam najprije osvojio »Tursku« a potom »Sjevernu Afriku« – ekvivalent čemu bi bila tvrdnja kako je Australija otkrivena prije Amerike – održale su se sve do prijevoda *Orijentalizam* na hrvatski jezik više od dva desetljeća kasnije, a ni iz engleskoga za njegova života nisu maknute.¹ Znači li to da tu pogrešku Saidovi čitatelji nisu primijetili, da je smatraju nebitnom, ili da je ona namjerno zadržana kao primjer kako bi orijentalistika ogoljena od činjenica i usredotočena na koncepte zapravo trebala izgledati? *Orijentalizam* se katkad doima kao udžbenik za proaktivno nekritičko razmišljanje. A ima toga još. Do hrvatskoga se vjernog prijevoda održala i ona glasovita rečenica u kojoj proučavanje fekalija (skatologiju) Said naziva »eshatologijom.«² Prva se pogreška može pripisati njegovoj historiografskoj neizobraženosti, ali čemu druga? Ta čovjek je bio jezičar. Još jedna pogreška, ili je Said orijentalistiku želio vratiti na metodološke postulate od prije Lorenza Valle? Po logici da su, jednom kad naučimo zanemarivati ono što se daje svrstati pod egzaktno, izgledi da ćemo kritički razmotriti tvrdnje koje su složenije prirode nikakve. A upravo takve tvrdnje od Saida su učinile ikonu orijentalne apologetike:

Imamo zapadnjake i orijentalce. Prvi vladaju; drugima se mora vladati, što obično znači da im se osvoji zemlja, da se strogo nadziru njihovi unutarnji poslovi, da su njihova krv i njihovo blago na raspolaganju ovoj ili onoj zapadnoj sili. To da su Balfour i Cromer, kao što ćemo uskoro vidjeti, mogli svesti ljudska bića na takve nemilosrdne kulturne i rasne esencije, ni u kojem slučaju nije znak njihove osobne pakosti. Prije je to bio znak koliko je prilagodljiva postala opća doktrina kad su je počeli rabiti – koliko prilagodljiva i djelotvorna.³

Nakon što je uspostavio tezu da se ovdje radi o porobljavanju krvi i blaga, Said se okomljuje na najuglednija imena orijentalističke zna-

¹ Said, Edward W. (1999.). *Orijentalizam*. Zagreb, Konzor i Otvoreno društvo, str. 78. Englesko izdanje s kojim sam uspoređivao hrvatski prijevod objavljeno je 2003. (London, Penguin Books).

² Said, 1999., 90.

³ Said, 1999., 49.

nosti, poput spomenutih Wellhausena, Nöldekea, Goldzihera ili Hurgronjea. Neki od njih imaju »nisko mišljenje« o istočnim narodima (bliskoistočnim muslimanima), a neki različite metode u izučavanju islama, ali sve su nelegitimne:

Očite razlike u njihovim metodama čine se manje važne od njihova orijentalističkog konsenzusa o islamu: islam je, prema njima, latentno inferioran.⁴

Suvišno je objašnjavati koliko je Said nepošten prema pobrojanim orijentalistima. Neka od njihovih djela referentna su više od stoljeća nakon što su napisana, kako u islamskoj tako i u neislamskoj literaturi. Primjer je Wellhausenov opis sljedbi u ranom islamu⁵ ili Goldziherova studija o hadisima.⁶ Nije se Said bavio njihovim radovima ni njihovom metodologijom. On se bavio njihovim motivima. Glavna teza *Orijentalizma* je da je ta znanost odraz okcidentocentričnih predrasuda prema Arapima i islamskom svijetu i želje da ih se podčini. »Ja vjerujem da je orijentalizam važniji kao znak euroatlantske moći nad Orijentom nego kao vjerodostojan diskurs o Orijentu (što on, u svojem akademskom ili znanstvenom obliku, tvrdi da jest)«⁷, piše Said. Na drugom mjestu objašnjava sljedeće: »Orijentalizam je način mišljenja zasnovan na ontološkoj i epistemološkoj distinkciji između 'Orijenta' i (većinom) 'Okcidenta'.«⁸ Euroatlantske moći? Ontološkoj distinkciji? Ne, orijentalizam (orijentalistika) je način promišljanja o Istoku usklađen s određenim metodološkim kriterijima. Kad se u okviru orijentalistike pojavi argumentirani kritički osvrt na neki istočnjački fenomen, to nije niti može biti pokazatelj pristranosti čitavoga znanstvenog područja. Prije će biti da je to plod znanosti svojstvenoga kritičkog promišljanja. Ako se netko s tom kritikom ne slaže a upućen je u izvore i metodologiju, neka je opovrgne; i to je orijentalistika. No Said je pronašao bolje rješenje. Proglasio je nelegitimnim za zapadnjake da proučavaju

⁴ Said, 1999., 271.

⁵ Wellhausenovo djelo *Die religions-politischen Oppositionsparteien im alien Islam* (Gottingen, 1901.) je i u novoj Brillovoj *Enciklopediji islama* (EI) najvažniji izvor u opisu raskola u islamu i nastanku šijitskog ogranka (*Encyclopaedia of Islam, New Edition*, 1986-2004. Leiden, E. J. Brill., svezak 9. str. 420-424) te u opisima drugih sljedbi u islamu (sufrija, EI, svezak 9, str. 766-767, haridžiti, EI, svezak 4, str. 1073-1077 itd.).

⁶ *Muhammedanische Studien* (Halle, 1889.-1890., 2. svezak); u prijevodu na engleski, vidi: Goldziher, Ignaz (1971.), *Muslim Studies*, Vol 2, Chicago, Aldine-Atherton.

⁷ Said, 1999., 13.

⁸ Said, 1999., 9.

Istok, a posebice za kršćane i Židove da proučavaju islam. To što oni, ako se radi o znanosti, primjenjuju iste one znanstvene metode koje primjenjuje i bilo tko drugi u proučavanju bilo čega drugoga, nevažno je. Said poznaje njihove motive. Slučajno ili ne, to se poklapa s odredbama šerijatskog prava; još od Pakta koji je, prema predaji, sročio Omer ibn al-Katab, najznačajniji rašidunski kalif, kaurin ne smije kritički proučavati islam. Šerijatske odredbe na europska sveučilišta nisu uspjeli donijeti ni Mauri u osmom ni Turci u šesnaestom, nego Edward Said u dvadesetom stoljeću. Epistemološku distinkciju kojoj se Zapad odupirao četrnaest stoljeća, Said je uveo u ime suzbijanja epistemološke distinkcije.

Aferim!

* * *

Od prvoga objavljivanja *Orijentalizma* do danas, saidovska (i šerijatska) načela pustila su na sveučilištima, a potom i u javnosti duboko korijenje. *Orijentalistika* je postala pogrda, a *orijentalist* uvreda. U rujnu ove godine napisao sam za jedan hrvatski tjednik članak o Turskoj, koji se nije dopao turskom veleposlaniku u Hrvatskoj, Njegovoj Ekscelenciji Ahmetu Tuti. U replici na taj članak, Njegova je Ekscelencija detektirala da sam članak napisao »s orijentalističkog stajališta.« To je trebala biti uvreda *ad hominem*. U skladu s diskursom kojim je Edward Said obdario Zapad, veleposlanik Turske nije analizirao teze iz članka i ponudio alternativno objašnjenje iznesenih viđenja. On je analizirao moj stav. Budući da sam u članku kritici izvrgnuo politički islamizam turskoga predsjednika Recepta Tayyipa Erdoğan, ja kaurin, jedino logično objašnjenje takve drskosti bilo je moje orijentalističko stajalište. *Mea culpa*, priznajem, kriv sam. Analiziram i pišem s orijentalističkog stajališta. Studirao sam orijentalistiku (i to na Orijentu) i smatram se orijentalistom. Drago mi je što je to zamijetio i turski veleposlanik, nedvojbeno izoštrena oka i uha za takve. Samo još jedna sitnica: orijentalistika je diskreditirana kao znanost prije nego što je Hrvatska stigla uhvatiti korak s europskim znanstvenim trendovima. Ta riječ i taj koncept ovdje malo kome išta znači, ponajmanje uvredu.

* * *

To što Hrvatska nije slijedila znanstvene trendove, e to je šteta. Na vrhuncu orijentalističke sveučilišne renesanse imali smo kapacitet ne samo slijediti ih nego i predvoditi. To što su hrvatske zemlje bile kolonizirane od strane orijentalnoga osmanskog imperija donijelo nam

je – uz jedinstvene jade – jedinstvena iskustva, znanja i uvide u Orijent i islam. Godine 1924. Ivo Andrić je na Sveučilištu u Grazu obranio doktorsku disertaciju o temi *Razvoj duhovnoga života u Bosni pod utjecajem turske vladavine*. Andrić je disertaciju napisao na njemačkom jeziku, no ona do danas nije prevedena na hrvatski.⁹ Bivša je država, čini se, imala neku cenzorsku avangardu još i prije Saida. Ipak, ne bi se moglo kazati da je u vrijeme postojanja propale države u njezinim različitim oblicima, nepostojanje studija orijentalistike predstavljalo veći problem za Hrvate. Područja i polja znanosti koja su nam bila korisna i bitna, na sveučilištima i institutima su se uglavnom i izučavala. Ne smatram, dakako, da znanost treba usmjeravati prema načelima utilitarizma. Pogotovo ne smatram da znanost na njih treba ograničavati. No, eto, neke svagdašnje potrebe za poznavateljima arapskoga jezika i civilizacije nije bilo. Kad bi se i pojavila, kao kad bi Titu zatrebao prevoditelj u Kairu, uskočio bi nekadašnji imam Handžar divizije, SS-Haupsturmführer Husein efendija Đozo, pa bi usput objavio i fetvu s pozivom na džihad protiv Izraela.¹⁰

Ipak, tri i pol desetljeća nakon što je Saidov pamflet pokorio Zapad, nepostojanje studioznog proučavanja Orijenta i islama i u Hrvatskoj se počinje prepoznavati kao problem. Kroz Hrvatsku je prema državama Zapadne Europe prošlo pola milijuna migranata, mahom s Bliskog istoka. Među njima je, prema dosadašnjim saznanjima, ušao i jedan od sudionika terorističkog napada na Pariz 13. studenoga, u kojem je ubijeno 130 osoba. Mediji, političari, analitičari i komentatori do sad su iznijeli različite teze o tome tko su ti ljudi, zašto i od koga ili čega bježe, kamo idu, koliko je potencijalnih terorista među njima, kako ih detektirati i kako će se oni koji su doista u potrebi za zaštitom uskladiti s novim društvom u kojemu se skrasi. Tu i tamo bi se u pokojem glasilu, osobito nakon crnoga petka 13., pojavilo pitanje postoji li opasnost da se mnogi uopće ne namjeravaju usklađivati, nego će od društava koja ih primaju tražiti da se usklade s njima. Europska stvarnost govori u prilog te heretične teze. Useljenička geta već desetlje-

⁹ Andrić, Ivo, *Die Entwicklung des geistigen Lebens in Bosnien unter der Einwirkung der türkischen Herrschaft*. Rad je 1982. preveden na srpski kao *Razvoj duhovnog života u Bosni pod uticajem turske vladavine* a izdala ga je u Beogradu Zadužbina Ive Andrića.

¹⁰ Đozo je uime bosanskohercegovačkih muslimana na džihad protiv Izraela pozvao 1968. na Svjetskom kongresu ulema u Kairu (Sekelj, Laslo, *Antisemitism and Jewish Identity in Serbia After the 1991 Collapse of the Yugoslav State*. Jerusalem: Vidal Sassoon International Center for the Study of Antisemitism, 1998.).

ćima postoje diljem Zapadne Europe. Neki su gradovi, poput Pariza, okruženi njima. Drugi, poput velikih dijelova Bruxellesa ili švedskoga Malmöa, pretvorili su se u islamske oaze posred kaurse pustinje. U nekim dijelovima Londona britanske zakone zamjenjuje šerijatski, pa za Božić hrabriji kauri samo operu prozore. Židovi se u Europi po prvi put nakon sloma nacizma više ne osjećaju sigurno. Stopa njihova iseljavanja iz Francuske u Izrael raste iz godine u godinu. Ove je godine Indiana University Press objavio knjigu Günthera Jikelija *European Muslim Antisemitism: Why Young Urban Males Say they don't Like Jews* o muslimanskom neprijateljstvu i nasilju prema Židovima u zapadnoeuropskim državama. U njoj su izneseni zastrašujući podatci o prijetnjama kojima su izloženi ostaci ostataka europskih Židova, 70 godina nakon što je šest milijuna njihovih sunarodnjaka ubijeno u najgorem zločinu u povijesti, Holokaustu. Zašto baš Židovi? I zašto se Božić ne bi prigodno obilježio ukrasima na čistim prozorima? I zašto se svi migranti ne bi uskladili s civilizacijskim vrijednostima društava koja im pruže utočište, stan, hranu, socijalnu pomoć, zdravstvenu njeegu, obrazovanje, pravo glasa i posao?

To je dosta napredno pitanje za malu slavensku državu koja ne samo da nema studij orijentalistike; ona nema ni općeprihvaćena pravila transliteracije arapskoga nazivlja. Čak i u *Hrvatskoj enciklopediji* ona je preuzeta iz engleskog jezika. Tijekom prevođenja eseja za ovaj broj *Europskog glasnika* valjalo je improvizirati s transkripcijom i transliteracijom: općepoznati pojmovi poput riječi *hadis*, *selam* ili *žimija* transkribirane su fonetski. No nazivi osoba, pisanih djela ili koncepta, posebice iz fusnota, preuzeti su načelno u obliku u kojemu su navedeni u izvorniku. Kako bi drukčije?

Više znanja o temama islamske terminologije i konceptima može se naći među Hrvatima u Bosni i Hercegovini. Probajte njima reći kako je Ahdnama prva povelja o ljudskim pravima u povijesti, džihad napor da se postigne osobna duhovna izvrsnost, a žimija pripadnik neislamske zajednice koji je »zaštićen«. Islamska apologetika uspjela je uvelike istisnuti orijentalistiku na Zapadu, ali ondje gdje se poznavanje islama temeljilo na povijesnom sjećanju, apologetika se pokazala manje djelotvornom. Ipak, te je teme nužno proučiti puno dublje od upoznavanja s transkripcijskim načelima, ili s pojmovima površno sačuvanima u kolektivnoj memoriji bosanskohercegovačkih Hrvata. Neoosmanizam je stigao i do granica Hrvatske, a stigao je i kalifat. Al-Kaida je došla ranije, u vrijeme hrvatsko-muslimanskog rata u Bosni i Hercegovini. Hrvatski odnosi cvjetaju s teheranskim režimom, koji otvoreno prijete

brisanjem Izraela s karte svijeta, premda je za Mahdijeve sljedbenike kršćanska država Dar ul-harb¹¹ jednako kao i židovska. Ma koliko sve pobrojeno utječe na političke procese te odražava ili stvara ideološke percepcije, njihovo promatranje kao primarno političkih ili ideoloških tema nije dobro zbog kakofonije često svadljivih glasova koji nude velika rješenja s malo odgovornosti. To potiče zbunjenost i predrasude, izvor je loših prosudba, a u konačnici i uzrok mnogih loših političkih poteza. Ne; to su ponajprije orijentalističke teme o kojima komentatori, diplomati, političari i aktivisti ne mogu dovoljno znati prije nego što se otvori prostor za znanstvenike da ih nesputano istraže, objasne njihovu ulogu u povijesti i eventualnu relevantnost u današnjici, te predlože različite načine kako im pristupiti u aktualnim društvenim kontekstima. Znanost će nam objasniti što je hidžra, ummet, isnad, džihad, džahilija, Hudejbija, hudna, sulh, Ahl al-kitab, Dar al-harb ili Dar al-ahd. Znanost će nam objasniti pozadinu ambicije Abu Bakirova kalifata da na baziliku Svetog Petra istakne crni barjak. Znanost će nam objasniti zašto muslimani diljem Bliskog istoka rado uzvikuju *Itbah al-Jahud* a ne *Itbah al-netko drugi*. Znanost koja će nam sve to objasniti zove se orijentalistika. Ona ima svoje metode što ih je sačuvala i razvijala unatoč nepovoljnom ideološkom ozračju. Vrsnih istraživača orijentalističkih tema, onih za koje se podrazumijevalo da će u mogućoj dvojbi između ideološke i metodološke ispravnost pristati uz ovu potonju, bilo je prije i poslije Saida, ali ih je poslije Saida bilo teže pronaći. Među takvima su Patricia Crone, Elie Kedourie, John Wansbrough, Bernard Lewis, Majid Khadduri, Robert Hoyland, Uri Rubin, M. J. Kister, Moshe Sharon, Anne-Marie Delcambre, Fouad Ajami i drugi.

Iz pera onih koji će političku korektnost, aktivizam i ideološku ispravnost staviti ispred metodološke ispravnosti, poput Johna Esposito, Karen Armstrong, Tariqa Ramadana i Tariqa Alija, iz većine srednjostrujaških europskih medija, te iz europske političke konfuzije po pitanju izazova koji otuda dolaze, možemo vidjeti kako izgleda razumijevanje Bliskog istoka zaštopano saidovskom »eshatologijom«. Iz ovdje prevedenih uzoraka Lewisovih, Khaddurijevih i Ajamijevih tekstova možemo vidjeti kako izgleda orijentalistika *unplugged*. Razlika je neprocjenjiva.

¹¹ Dom rata, odnosno neislamski svijet koji je kao takav legitimna meta islamske agresije. Više o konceptu Dar al-harba vidi u članku Majida Khaddurija *Doktrina džihada* u ovome broju Europskog glasnika.